

50 nivši ve veliké víře a oddanosti jedenašedesát let svého života, odebrala se k Pánu. Byla pak umučena oddaná služebnice Kristova Ludmila v sobotu patnáctého dne měsíce září v časných hodinách nočních.

2 vzal si za manželku z jiné země zde je míněna pravděpodobně Horní Lužice (viz pozn. k *Diffundente sole*) – 15-16 *nohou chromých, okem slepých* Job 29,15 – 20 *nepřítel lidského pokolení* dábel – 35 *kněze, jménem Pavla* kněz Pavel se připomíná několikrát v našich legendách 10. století – 36-37 *posílila se přijetím těla a krve Páně* přijímání pod obojí způsobou bylo obecné až do 12. stol.; proto vidělo husitství v nejstarších českých světcích i světce své – 51 *patnáctého* správně šestnáctého

KOSMOVA KRONIKA ČESKÁ

Kosmas je nejvýznamnější český spisovatel z počátku 12. století. Zprávy o jeho životě čerpáme jen z jeho *Kroniky české* (*Chronica Bohemorum*), kterou vlastně nedokončil. Narodil se asi r. 1045 a nabyl vynikajícího vzdělání v katedrální škole pražské a v proslulé škole u sv. Lamberta v Lutychu. R. 1099 byl vysvěcen na kněze, stal se kanovníkem a posléze děkanem pražské kapituly. Zemřel r. 1125.

Kronika česká je rozdělena na tři knihy; první (dokončená asi r. 1122) sahá od nejstarších dob po smrt knížete Jaromíra r. 1038, druhá končí smrtí knížete Konráda r. 1092, třetí sahá až do 23. května 1125. Kosmas ve své kronice vyjádřil stanovisko duchovního feudála, podporujícího silnou ústřední vládu, která by ho bránila proti útokům feudálů drobných; proto odmítá všechny odstředivé síly (úklady Vršovců, snahu o osamostatnění Moravy po stránce církevní, rozbroje mezi členy knížecího rodu a pod.) a usiluje o podporu vládnoucího rodu glorifikací knížat. Při líčení nejstarších dob použil i lidových pověstí, které tak pronikly do náročného písemnictví. Pro dobu vzniku kroniky je charakteristický i Kosmův postoj k staroslověnské kultuře. Kosmas zažil ještě konec období zápasu mezi staroslověnštinou a latinou, ale všechny zprávy o slovanských kořenech naší kultury a o slovanské bohoslužbě tendenčně potlačuje.

Kronika je psána dobrou středověkou latinou, jejíž některé jemnosti lze v překladu ztěžka vystihnout. Podle tehdejší módy a podle zásad lutyšské školy píše Kosmas rýmovanou prózou, zálibu má v rytmickém uspořádání závěru vět; v Kronice nacházíme hojné ohlasy starších, antických i církevních spisovatelů, jimiž je prostoupena celá Kosmova dílce. Záliba v přímé řeči, kterou má Kosmas společnou s většinou středověkých historiků, je odvozena ze starověké retoriky. Z toho ze všeho vyplývá, že Kosmovi nešlo jen o dílo historické, ale i umělecky literární.

Mezi ukázkami, které jsme vybrali, zasluhují zvláštní pozornosti české pověsti.

Knížecí pověst v Kosmově podání je dokladem toho, jak Kosmas literárně zpracovával staré lidové pověsti. Podoba, jakou má u něho knížecí pověst, je nepochybně výtvozem Kosmovým, ale jednotlivé motivy jsou jistě přežaty z „bájevého podání starců“, na které se Kosmas sám odvolává. Vypravování o povolání Přemysla na český trůn a o jeho zákonodárné činnosti má zřejmě tendenci zastřít násilné sjednocení země pod vládou Přemyslovců, spojené s odstraněním samostatných knížat. Za předkosmovskou součást pověsti je možno bezpečně považovat řadu sedmi pohanských knížat po Přemyslovi. Kosmas tu jen stěží zastírá skutečnost, že o nich kromě jmen nic neví, biblickou frází. Prací Kosmovou je jistě spojení pověsti o bitvě na Turském poli mezi Čechy a Lučany se jménem Neklanovým, opírající se o etymologii. Jinde nelze podíl Kosmův přesně vymezit, patří však k němu jistě zejména hojné využití motivů a reminiscencí antických. Přesto však je v Kosmově vypravování patrné staré jádro lidových pověstí, v nichž se odrážejí ještě předfeudální společenské vztahy.

Mezi nimi povstal jeden muž, jménem Krok; podle jeho jména je znám hrad, již stromovím zarostlý, v lese u vsi Zbečna. Byl to muž za svého věku naprosto dokonalý, bohatý statky pozemskými a v svých úsudcích rozvážný a důmyslný. K němu se sbíhali, jako včely k úlům, lidé nejen z vlastního jeho rodu, nýbrž i z celé země všichni, aby je rozsuzoval. Tento tak znamenitý muž neměl mužské potomky, zplodil však tři dcery, jimž příroda udělila nemenší poklady moudrosti, nežli jaké dává mužům.

4. Z nich nejstarší se jmenovala Kazi, jež Medei z Kolchidy nic nezadala v znalosti bylin a věsteb ani Asklepiovi v lékařském umění, poněvadž často způsobila, že se Sudičky vzdaly své práce, konce nemající, a

přiměla kouzlem i osud, by její vůlí se řídil.

Proto i obyvatelé naší země, když se něco ztratí a vzdávají se naděje, že by to mohli zase dostat, mají o ní pořekadlo: „To nedovede ani Kazi navrátiti.“

Když byla k vládkyni vzata, jež z Cerery zrozena byla,

15 obyvatelé země na památku své paní velmi vysoko vztyčili mohylu, kterou jest až podnes viděti, nad břehem řeky Mže při cestě, kudy se chodí do končin kraje bechyňského přes horu, jež slove Oseka.

*Cti hodná byla i Tetka, co do věku byla však druhá,
žena to jemného citu, a bez muže svobodně žila.*

20 Ta vystavěla a svým jménem nazvala hrad Tetín, polohou velmi pevný, na vrcholu strmé skály u řeky Mže. A navedla hloupý a nerozumný lid, aby se klaněl vílám, jež vládnou horami, lesy a stromy, a ctil je; zavedla též celou pověrečnou nauku a učila modloslužebným řádům; a tak dosud mnozí vesničané jsou jako pohané: jeden ctí prameny aneb ohně, jiný se klaní hájům, stromům nebo kamenům, jiný oběti vzdává vrchům nebo pahorkům, jiný se modlí k hluchým a němým bůžkům, jež si sám udělal, a prosí je, aby ochraňovali jeho dům i jeho samého.

30 Třetí, věkem nejmladší, ale moudrostí nejstarší, nazývala se Libuše; ta vystavěla též hrad tehdy nejmocnější u lesa, jenž se táhne ke vsi Zbečnu, a podle svého jména jej nazvala Libušín. Byla mezi ženami přímo jedinečnou ženou, v úvaze prozřetelná, v řeči rázná, tělem cudná, v mravech ušlechtilá, nikomu nezadala v rozhodování při lidu, ke každému byla vlídná, ba spíše líbezná, ženského pohlaví ozdoba a sláva, dávajíc rozkazy prozřetelně, jako by byla mužem. Ale poněvadž nikdo není úplně blažen, žena tak znamenitá i chvály hodná - ach, nešťastného osudu lidského - byla prorokyně. A poněvadž lidu pravdivě předpovídala mnoho budoucích věcí, celý ten kmen sešel se po smrti jejího otce k obecné radě a ustanovil ji sobě za soudce.

Toho času vznikl mezi dvěma obyvateli, kteří vynikali bohatstvím i rodem a byli jakými správcí nad lidem, nemalý spor o mez sousedních polí. I pustili se do takové hádky mezi sebou, že jeden druhému vjel nehty do hustých vousů, a tupice se hanebně nevybíravými nadávkami a luskáním pod nosem, hřmotně vejdou do dvora, s velikým hlukem předstoupí před svou paní a snažně žádají, aby spornou věc mezi nimi rozhodla po právu a spravedlnosti. Ta si zatím hověla, jak si rozpustile vedou rozmařilé ženy, když nemají muže, kterého by se bály, měkce ležíc na vysoko nastlaných vyšívaných poduškách a o loket se opírajíc jako při porodu. Když pak, jdouc stezkou spravedlnosti a na osobu lidí nehledíc, celou při mezi nimi vzniklou rozsoudila po právu, tu ten, který spor na soudě nevyhrál, přes míru se rozhněvav, potřásl dvakrát či třikrát hlavou, a podle svého zvyku třikrát holí o zemi udeřiv a bradu slinou z plných úst poprskav, zvolal: „Toť křivda mužům nesnesitelná! Žena děravá se obírá mužskými soudy v lstivé mysli! Víme zajisté, že žena, ať stojí či na stolci sedí, málo má rozumu; oč ho má ještě méně, když na poduškách leží? Tehdy opravdu se hodí spíše k tomu, aby se poznala s mužem, nežli aby bojovníkům vynášela nálezy. Vždyť je věc jistá, že všechny ženy mají dlouhé vlasy, ale krátký rozum. Lépe by bylo mužům umřítí než to trpětí. Nás jediné opustila příroda k hanbě všem národům a kmenům, že nemáme správce ani mužskou vládu a že na nás doléhají ženská práva.“

Na to paní, svou pohanu tajíc a bolest v srdci ženským studem zastírajíc, usmála se a pravila: „Tak jest, jak díš; žena jsem, jako žena žiji; ale snad proto si myslíte, že málo mám rozumu, že vás nesoudím metlou železnou, a poněvadž žijete bez bázně, právem mne nedbáte. Neboť kde je bázeň, tam je i kázeň. Ale nyní je velmi zapotřebí, abyste měli správce krutějšího, než je žena. Tak také holubi pohrdli kdysi bělavým luňákem, jehož si zvolili za krále, jako vy mnou pohrdáte, a knížetem sobě učinili jestřába, mnohem krutějšího, jenž vymýšleje si viny, jal se zabíjeti vinné i nevinné; a od té doby až podnes požívá holuby jestřáb. Jděte nyní domů, a koho vy si zítra vyvolíte za pána, toho si já vezmu za manžela.“

Mezitím povolala své sestry, jimiž zmítaly podobné vášně; jejich čarodějnickým uměním stejně jako svým vlastním šálila lid ve všem; bylať Libuše sama, jak jsme se výše zmínili, prorokyní jako Kumská Sibyla, druhá sestra byla kouzelnicí, jako Medea z Kolchidy, a třetí čarodějnicí jako Kirké Ajajská. O čem se té noci uradily ony tři hadačky anebo co tajného ujednaly, nebylo sice známo, avšak ráno se všem zjevilo nad slunce jasněji, když jejich sestra Libuše označila místo, kde přebýval jejich budoucí kníže, i jeho jméno. Neb kdo by si byl pomyslel, že si knížete povolají od pluhu? Nebo kdo mohl věděti, kde oře muž, který se měl státí správcem lidu? O čem by však nevědělo věštecké nadšení? Aneb čeho by nedokázalo čarodějné umění? Sibyla dovedla předpověděti národu římskému pořad osudu skoro až do soudného dne, ba – lze-li tomu věřiti – věštila též o Kristu, neboť kterýsi učitel církevní v jednom svém kázání cituje verše Vergiliovy, o příchodu Páně podle věštby Sibyliny složené. Medea dovedla bylinami a čáry často s nebeské báně svěsti Hyperiona a Berecynthii, dovedla deště, blesky a hromy vylákati

80 z oblaků, dovedla starce krále Ejaka omladiti. Čáry Kirčinými byli proměněni druhové Ulixovi v rozmanitá zvířata a král Pikus v datla; ten se podnes jeho jménem po latinsky tak nazývá. Jaký div? Jak znamenité věci provedli v Egyptě svým uměním čarodějnící! Ti svými kouzly učinili tolik divů, kolik prý jich z moci boží způsobil služebník boží Mojžíš. O tom však dosti.

85 5. Druhého dne, jak bylo nařízeno, bez prodlení svolají sněm a shromáždí lid, sejdou se všichni dohromady a žena, sedíc na vysokém stolci, mluví k hrubým mužům: „Jak jsi politování

nadmíru hoden, ó lide, jenž neumíš svobodně žít;

svobodou, kterou žádný dobrý muž neztrácí leda s životem, tou vy ne bezděky
90 zhrdáte a nezvyklé porobě dobrovolně poddáváte své šíje. Běda, pozdě budete toho marně litovati, jako litovaly žáby, když vodní had, jež si učinily králem, počal je usmrcovati. Nebo nevíte-li, jaká jsou knížecí práva,

zkusím jen několik slov vám povědět o této věci.

Předně snadno je knížete dosaditi, ale nesnadno dosazeného sesaditi. Nebot
95 v této chvíli jest ten muž pod vaší mocí, ať ho povýšíte za knížete čili nic; jakmile však bude povýšen, vy i vše, co máte, bude v jeho moci. Před jeho tváří se budou třásti jak v zimnici vaše kolena a oněmělý jazyk přilne k suchému patru. K jeho hlasu jen tak tak budete z velikého strachu odpovídati: „Ano, pane; ano, pane,“ až on pouhým pokynem svým bez vašeho mínění toho odsoudí, onoho dá zabítí,
100 jednoho rozkáže vsaditi do vězení, jiného oběsit na šibenici. Vás samé a z vás, kterých se mu zachce, jedny učiní sluhy, jiné sedláky, jiné poplatníky, jiné výběrčími, jiné katy, jiné biřící, jiné kuchaři, pekaři nebo mleči. Ustanoví sobě i plukovníky, setníky, šafáře, vzdělavatele vinic a polí, též žence, kováře zbrání, kožišníky a ševce. Vaše syny i dcery postaví do svých služeb, také z vašeho skotu, z koní
105 a klisen neb z dobytka právě nejlepší si vezme podle své libosti. Všechno, co máte lepšího ve vsích, na polích, rolích, lukách a vinicích, pobere a obrátí v svůj prospěch. Ale proč vás dlouho zdržuji? Nebo nač to mluvím, jako bych vás chtěla strašiti? Trváte-li na svém předsevzetí a nemýlíte-li se v svém přání, oznámím vám jméno knížete i místo, kde jest.“

110 K tomu sprostý lid zajásá zmateným křikem; všichni jedněmi ústy žádají, aby jim byl dán kníže. K nim ona: „Hleďte,“ dí, „hle, za oněmi horami“ – a ukázala prstem na hory – „je neveliká řeka Bílina a na jejím břehu je viděti vesnici, jež slove Stadice. V jejím obvodu jest úhor, zděli a zšíří dvanáct kročejů, jenž ku podivu, ač leží mezi tolika polí, přece nenáleží k žádnému poli. Tam váš kníže
115 oře s dvěma strakatými voly; jeden vůl má vpředu dokola bílý pás a bílou hlavu, druhý jest od čela po zádech bílý a zadní nohy má bílé. Nyní, je-li vám líbo, vezměte mou řízu, plášť i přehozy, jaké slušejí knížeti, jeďte vyříditi tomu muži vzkaz ode mne i od lidu a přiveďte sobě knížete a mně manžela. Muž má jméno

Přemysl, ten na vaše hrdla a hlavy přimyslí mnohá práva. Jeho potomstvo bude
120 v celé této zemi panovati na věky věkův.“

6. Zatím byli určeni poslové, aby tomu muži přednesli vzkaz své paní i lidu. Když paní viděla, že neznajíce cestu váhají, pravila: „Co váháte? Jděte bez starosti, sledujte mého koně, on vás povede pravou cestou a dovede zase zpět, neboť tu cestu nejednou šlapal.“

125 *Lichá šíří se pověst a zároveň mínění křivé,*

že paní sama vždy za nočního ticha tu bájnou cestu na koni tam konávala a před kuropěním se vracívala; tomu

„at Žid Apella věří“.

Co dále? Kráčejí poslové moudře neučení, putují vědomě nevědomí, držíce se
130 stop koně. Již přešli přes hory, již již se blížili ke vsi, kam měli dojít. Tu jim přiběhl jakýs chlapec vstříc, i tázali se ho řkouce: „Slyš, dobrý chlapče, jmenuje se tato ves Stadice? A jestliže ano, je v ní muž jménem Přemysl?“ – „Ano,“ odpověděl, „je to ves, kterou hledáte, a hle, muž Přemysl nedaleko na poli popohání voly, aby dílo, jež koná, hodně brzo dokonal.“ Poslové, přistoupivše k němu, pravili:

135 *„Blažený muži a kníže, jenž od bohů nám jsi byl zrozen.“*

A jako mají sedláci ve zvyku, že jim nestačí jednou to říci, plnou hubou opakují:

*„Zdráv buď, kníže, buď zdráv, tys oslavy nad jiné hoden,
vypřáhni od pluhu voly, změň roucho a na koně vsedni!“
Přitom mu ukáží roucho i na hřebce, který vtom zaržál.*

140 „Paní naše Libuše i všechen lid vzkazuje, abys brzy přišel a přijal panství, jež je tobě i tvým potomkům souzeno. Vše, co máme, i my sami jsme v tvých rukou; tebe za knížete, tebe za soudce, tebe za správce, tebe za obránce, tebe jediného sobě volíme za pána.“ Při té řeči se ten muž moudrý, jako by předvídal budoucnost, zastavil, otku, kterou držel v ruce, vetkl do země, a pustiv voly, zvolal: „Jděte tam, odkud jste přišli!“ Ti, ještě než to dořekl, s očí zmizeli a nikdy
145 více se neobjevili. Ale líska, kterou do země vetkl, vyrazila tři vysoké ratolesti, a to, což jest ještě podivnější, i s listím a ořechy. A muži vidouce, co se tu děje, stáli zaraženi. On je vlídně jako hostitel pozval k snídani, vyňal z lýkové mošny plesnivý chléb a kus syra, mošnu položil na trávník místo stolu, na to režný ubrus
150 a tak dále. Zatím co snídali a vodu ze džbánu pili, dvě ratolesti neb odnože uschly a odpadly, ale třetí velmi rostla do výše i šíře. To naplnilo hosty ještě větším podivem a bázní. A on dí: „Co se divíte? Vězte, že se z našeho rodu mnoho pánů zrodí, ale vždy jen jeden bude panovati. Ale kdyby vaše paní nebyla s tou věcí tak spěchala, nýbrž na krátký čas byla vyčkávala běhu osudů, a kdyby nebyla pro mne tak
155 brzy poslala, měla by vaše země tolik pánů, kolik by příroda vydala na svět knížecích synů.“

7. Potom oděn v knížecí roucho a obut v královskou obuv, vsedne oráč na bujného oře, avšak nezapomínaje na svůj stav, vezme s sebou své střevíce, zcela z lýčí ušité, aby je dal schovati pro budoucnost; a chovají se na Vyšehradě
160 v knížecí komoře až podnes a na věčné časy. Ubírali se nadcházkami a poslově ještě si netroufali s novým pánem důvěrněji mluvit, ale jako holubi, když k nim nějaký cizí příletí, z počátku se ho bojí, brzy však při letu samém mu přivyknou a jako za svého jej mají a milují, tak oni při jízdě hovořili a povídáním si cestu krátili, a přitom vtípkujice a žertujice, na únavu zapomínali.

165 Tu se stalo, že se jeden, zvláště smělý a od řeči, zeptal: „Pane, pověz nám, proč sis u nás dal schovati tyto lýkové střevíce, jež nejsou k ničemu, než aby je člověk zahodil; nemůžeme se tomu dosti vynadiviti.“ On jim odpověděl: „Na to jsem je dal a dám schovati na věky, aby naši potomci věděli, odkud vzešli, a aby byli vždy živi v bázni a nejistotě a aby lidí sobě od Boha svěřených nespravedlivě
170 neutiskovali z pýchy, poněvadž všichni jsme si od přírody rovni. Nyní však ať se smím zase i já vás zeptati, zda je chvalitebnější z chudoby se povznést k hodnosti, či z hodnosti upadnouti v chudobu? Odpovíte mi ovšem, že je lépe povznést se k slávě než upadnouti v nouzi. Ale jsou mnozí ze vznešeného rodu vzešli, potom však v potupnou nouzi a v neštěstí upadlí, kteří hlásajíce jiným, jak jejich předkové
175 byli slavní a mocní, nevědí, že tím sami sebe ještě více tupí a hanobí, poněvadž sami pozbyli svou nedbalostí toho, čeho oni nabyli svou přičinlivostí. Neboť Štěstěna stále jako v kostky hraje svým kolem tak, že brzy povznese na vrchol ty, brzy ony uvrhne do propasti. Tím se stává, že se světská hodnost, jež bývá někdy k slávě, ztratí k hanbě. Ale chudoba, překonaná ctností, neskrývá se pod vlčí koží,
180 nýbrž svého vítěze, jež zprvu s sebou strhla do hlubin, povznáší k hvězdám.“

8. A když cestu dokonali a již již se blížili k hradu, pospíšila jim vstříc paní, obklopená svými dvořany; podavše si ruce, vešli s velikou radostí do příbytku, posadili se na pohovkách, občerstvili se darem Cereřiným a Bakchovým a ostatek noci věnovali Venuši a Hymeneovi.

185 Tento muž, jenž vpravdě pro svou mužnost zasluhuje slouti mužem, spoutal zákony náš bezuzdný kmen, nezrokročený lid mocí zkrotil a uvedl v poddanství, jež jej i dnes tíží, též všechna práva, jimiž se naše země řídí a spravuje, sám s Libuší vydal.

9. V době těchto prvních počátků práv jednoho dne řečená paní, jsouc
190 věštným duchem nadšena, před svým mužem Přemyslem a v přítomnosti starších lidu takto věštila:

*Vidím veliký hrad, jenž slávou nebes se dotkne,
ve hvozdě leží místo – je vzdáleno ode vsi této
na třicet honů a mez mu určují vltavské vlny.*

195 Toto místo na severní straně pevně chrání hlubokým údolím potok Brusnice, na jižním však boku široká hora, velmi skalnatá, jež slove Petřín, převyšuje okolí. Hora toho místa se kroutí na způsob delfína, mořského vepře, směrem až k ře-

čené řece. Až tam přijdete, naleznete člověka, an uprostřed lesa teše práh domu. A protože se u nízkého prahu i velcí pánové sklánějí, podle této příhody hrad, ježž vystavíte, nazvete Prahou. V tomto hradě někdy v budoucnosti vzejdou dvě zlaté olivy, jež svými vrcholy proniknou až do sedmého nebe a po všem světě budou zářiti svými divy a zázraky. Budou je obětmi a dary ctíti a jim se klaněti všechna pokolení země české a ostatní národové. Jedna z nich bude slouiti Více slávy, druhá Voje útěcha.“

2 za svého věku Gen. 6,9 – 2-3 naprosto dokonalý podle Horatia, *Ars poetica* 294 – 8 *Medea* v řeckém bájesloví dcera krále v Kolchidě, kouzelnice – 9 *Asklepios* Aeskulap, bůh lékařství, syn Apollonův (v orig. Paeonio magistro podle Ovidiových *Metamorfos* XV, 535) – 10 *že se Sudičky vzdaly své práce, konce nemajíc* Kosmas má na mysli Moiry (Parky) z řeckého bájesloví (Klóthó, Lachesis, Atropos), z nichž jedna přede nit života, druhá ji natáčí na vřeteno a třetí ji střihá, symbolisující tak počátek, průběh a konec života – 14 z *Cerery zrozena byla* míněna je Proserpina, v římském bájesloví dcera bohyně úrody Cerey, jako choť Plutonova, vládkyně podsvětí – 17 *Oseka* (v orig. mons Osseca) Hřebený, pásmo vrchů při řece Berounce – 19 *žena to jemného citu* podle Horatiových *Satir* I, 4,8 – 22 *vílán, jež vládnu horami, lesy a stromy* v orig. místo tohoto vysvětlujícího opisu jejich jména Oready, Dryady a Hamadryady – 34 *nikdo není úplně blažen* Horatius, *Carmina* II, 16,27 – 45 *o loket se opírajíc* podle Vergilia, *Ciris* 338 – 46 *stezkou spravedlnosti* podle Přisl. 2,20 – 48 *potřásl dvakrát či třikrát hlavou* podle Ovidiových *Metamorfos* I, 179 a II, 49 – 54 *lépe by bylo mužům umřítí* podle Terentia, *Eunuchus* IV, 7,2 – 59 *metlou železnou* Ž. 2,9 – 60 *kde je bázeň, tam je i kázeň* podle Řím. 13,7 – 61 *tak také holubi...* podle Phaedra I,31 – 68-69 *Kumská Sibyla, Medea z Kolchidy, Kirké Ajajská* označení bájeslovných postav podle míst, kde sídlily: Kumy (Cumae), město v jižní Itálii; Kolchida, krajina na svazích Kavkazu při pobřeží Černého moře; Aiaia, ostrov ve Středozemním moři – 76 *lze-li tomu věřiti* podle Statia, *Thebais* II, 595; srov. též Prudentius, *Contra Symmachum* I, 351 – 77 *kterýsi učitel církevní* patrně Eusebius (Constantini oratio ad sanctorum coetum, Migne, PL 8, 456) nebo Augustin (Epist. ad Romanos expositio, Migne PL 35, 2089); *verše Vergiliovy* *Ecloga* IV, verš 4-10 – 78-79 *s nebeské báně svěsti* Vergilius, *Ecloga* VIII,69-70 – 79 *Hyperion* Helios, v řeckém bájesloví bůh slunce; *Berecynthia* příjmení Kybely, v řeckém bájesloví bohyně všeho života – 80 *dovedla starce krále Ejaka omladiti* Ovidius, *Metamorfosy* VII, 159n; *Ejaku* (Aison) osoba z řeckého bájesloví; *čáry Kirčnými* Kirke (Circe) v řeckém bájesloví krásná kouzelnice – 80-81 *byli proměněni druhové Ulixovi* Vergilius, *Ecloga* VIII, 69-70; *druhové Ulixovi* průvodci Odyssea (Ulixa), krále na Ithace, jenž bloudil po pádu Troje deset let po moři a prožil řadu dobrodružství – 81 *král Pikus* podle Vergilia, *Aeneis* VII, 189n a Ovidia, *Metamorfosy* XIV, 320n; *Pikus* byl podle římského bájesloví král v Latii – 84 *O tom však dosti* Horatius, *Satiry* I, 4,63 – 89 *svobodou, kterou žádný dobrý muž neztrácí leda s životem* Sallustius, *Catilina* 33,4 – 91 *jako litovaly žáby...* podle Phaedra I,2 – 97 *oněmělý jazyk přílne k suchému patru* Ezech. 3,26 – 100 *Vás samé a z vás...* podle 1 Král. 8,11-14 – 110 *sprostý lid* Vergilius, *Aeneis* I, 149 – 120 *na věky věkův* Exod. 15,18 – 123 *povede...* a *dovede zase zpět* 1 Král. 2,6 – 125 *šíří se pověst* Vergilius, *Aeneis* III, 121; srov. tamtéž VII, 392 a VIII, 554 – 128 „*at Žid Apella věří*“ Horatius, *Satiry* I, 5,100; úsloví znamená tolik jako: tomu ať věří nějaký lehkověrný žid; snad i narážka na Kosmova současníka žida Jakuba Apellu, předního úředníka krále Vladislava, ježž Kosmas nazývá synem dáblovým a jehož pád zaznamenává k roku 1124 – 129 *putují vědomě nevědomí* podle Gregoria Magna *Dial.* II, (Migne PL 66, 126) – 135 *od bohů nám jsi byl zrozen* podle Vergilia, *Aeneis* VI, 322 – 141 *jsme v tvých rukou* Gen. 47,25 – 145 *s očí zmizeli* Soud. 6, 21, Luk. 24,31 – 146 *tři vysoké ratolesti* Gen. 40,10 – 160 *Ubírali se nadcházkami* 2 Král. 18,23 – 174-175 *jak jejich před-*

kové byli slavní a mocní srov. Sallustius, Iugurta 85, 21-23 – 184 Venuše římská bohyně lásky; Hymeneus řecký bůh manželského svazku – 185 pro svou mužnost zasluhuje slouiti mužem podle Isidora, Etym. XI, 274 (Migne, PL 82, 396) – 192 jenž slávou nebes se dotkne Sedulius, Carmen paschale IV, 56; srov. též Horatius, Carmina I, 1, 36; Ovidius, Metamorfosy VII, 61; Vergilius, Aeneis I, 287 – 200-201 dvě zlaté olivy podle Zjev. 11, 4-7, kde je řeč o dvou olivách, svědcích Páně, které čeká přemožení od šelmy, ale po smrti nebeská sláva; olivami jsou míněni světci Václav a Vojtěch – 203 všechna pokolení země Ž. 71, 17

(O LUCKÉ VÁLCE)

10. Hostivít zplodil Bořivoje, jenž první z knížat byl pokřtěn od ctihodného Metoděje, biskupa moravského, za času císaře Arnulfa a krále moravského Svatopluka.

5 Nepokládali jsme však za zbytečné do našeho díla na tomto místě vložit stručné líčení toho, čeho jsme se z pověsti doslechli o bitvě, svedené dávno za časů knížete Neklana na poli zvaném Tursko mezi Čechy a Lučany, jimž v dnešní době podle hradu Žatce říkáme Žatčané. Podle čeho však je ten lid nazýván od starodávna Lučané, nechceme pominouti mlčením. Ono území totiž se dělí na pět krajin podle jejich polohy. První krajina leží při potoce řečeném Hutná, druhá na obou stranách řeky Uzky, třetí se rozkládá v obvodu bystriny Březnice, čtvrtá, jež slove Lesní, leží v podkrají řeky Mže a pátá, uprostřed, slove Lúka, překrásná na pohled a bohatá výnosem, velmi úrodná na osení a oplývající lukami, podle nichž nabyla i svého jména. A poněvadž byla tato krajina nejdříve, dávno ještě před založením hradu Žatce, obydlena lidmi, právem se její obyvatelé nazývali po své krajině Lučané.

15 Nad nimi vládl kníže Vlastislav, muž bojovný, v boji statečný, a v svých záměrech nadmíru lstivý; a mohl dobře slouiti v bitvách šťastným, kdyby nebyl ho poslední osud zkrušil nešťastným koncem. Neb již dříve vedl často proti Čechům boje, a maje v nich štěstí i přízeň bohů, vždy nabyl vrchu; vtrhnuv do jejich země, častokrátě ji krutě poplenil vražděním, pálením a loupením a ztenčil dokonce počet náčelníků lidu svými posádkami do té míry, že jsouce zavřeni v malém hrádku, jenž slove Levý Hradec, báli se hrozně, aby tam nepřátelé nepřišli „na hrátky“. Kníže vystavěl hrad, jež podle svého jména nazval Vlastislav, mezi dvěma vrchy, Medvězí a Přípkem, na pomezí dvou krajů, bílinského a litoměřického, a vsadil do něho zlé lidi, aby činili úklady lidu obou těch krajů proto, že stáli na straně 25 Čechů. A jako při každé proměně zdar povznáší a nezdar ponižuje lidská srdce, z velikého zdaru, jehož vždy v bojích dosahoval, povýšilo se a povzneslo srdce knížete, že v hrdé myslí vzplanul touhou nabýti celých Čech. Ach, mysl lidská, neznalá budoucnosti, jak se často oklame svým dohadem! Často se stává, že před pádem bývá pozdvížení srdce, jako před radostí často jeho ponížení.

30 Ihned se nadme domýšlivou pýchou, a chtě zvědět, jakou vládne mocí, dá nositi meč po všech krajích celé své země a oznámiti knížecí rozkaz, že každý, kdo výškou těla přesahuje míru meče, nepůjde-li na vojnu tak rychle, jak bylo

rozkázáno, má býti bez milosti mečem pokutován. Seznav, že se nad vyčenené slovo rychleji shromáždili na ustanoveném místě, postavil se uprostřed na náspu, a obklopen jsa dokola lidem, opřen o štít a mávaje v ruce mečem, jal se mluvit: „Bojovníci, ve vašich rukou jest již poslední vítězství, jindy jste nejednou zvítězili, nyní k hotové věci se hotovíte. K čemu vám třeba brnění? Brnění hleďte nositi jako znak vojenství. Spíše však vezměte s sebou sokoly, krahujce, volavky a všechno drobné ptactvo, které se hodí lépe pro zábavu a hru, abychom jim maso nepřátel – ač-li ovšem stačí – dali k nažrání. Bera za svědka boha Marta a svou vládkyni Bellonu, jež mi prokázala všeliká dobrodiní, přísahám na jilec svého meče, ježž v ruce držím, že dám štěňata matkám místo jejich nemluvnat přikládati k prsům. Zdvihněte praporce, nechte prodlévání; těm,

kdož hotovi jsou, vždy uškodil odklad.

45 Jděte již rychle a vítězství dobudte šťastně!“ Zní ryk až k nebesům: muž schopný i neschopný, udatný i chabý, statný i nestatný hlučí: „Do zbraně, do zbraně!“; prašivá kobyla poskakuje jako bujný hřebec v bitvě.

11. Zatím jakás žena, jedna z počtu hadaček, zavolavši k sobě pastorka, jenž měl již táhnouti do boje, pravila mu: „Ač není v povaze macech, aby dobře činily svým pastorkům, přece, jsouc pamětliva svazku s tvým otcem,

vystrahu, chceš-li, ti dám, jak mohl bys na živu zůstat.

Věz, že čarodějnice neb příšery Čechů svými kouzly nabyly převahy nad našimi hadačkami, takže naši zahynou všichni do jednoho a vítězství se dostane Čechům.

Abys ty záhubě té však nakonec ujíti mohl,

55 uřež protivníku, kterého při prvním utkání zabiješ, obě uši a schovej je do své tobolky; pak mezi nohama koně udělej vytašeným mečem čáru na zemi na způsob kříže. Neboť tím uvolníš ta neviditelná pouta, jimiž hněv bohů sváže vaše koně, takže budou ochabovati a padati, jako by byli dlouhou cestou unaveni. A hned, vsedna na koně, dej se na útěk, a i když se za tebou ozve silný hřmot, nikdy se neohlížej zpět, nýbrž pospěš si ještě více; a tak ty jediný stěží unikneš. Neboť bohové, kteří vás provázivali do boje, obrátili se na pomoc vašim nepřátelům.“

60 Naproti tomu Čechové neměli dosti síly k odporu, když nepřátelé již tolikrát nad nimi slavili vítězství, a tak bylo

jedinou podlehlých spásou již v žádnou nedoufat spásu.

65 A jako vždy lidé nevěřící a tedy k zlému náchylnější, když je opouštějí síly a dobré vlastnosti, obracejí se hned k horším stránkám a k nepravostem, nejnak i ten lid, oddaný liché modloslužbě a více věřící lžím, zoufal již nad svými silami a vojenskou zbraní; i obrátili se o radu k jedné babě věštkyňi s naléhavou prosbou, aby jim pověděla, co třeba činiti v takovém nebezpečení nebo jaký výsledek bude míti příští bitva. Ona, jsouc plna věštiliho ducha, nezdržovala je dlouho zá-

hadnými hádankami. „Chcete-li,“ dí, „dosíci slávy vítězství, musíte napřed vyplnit rozkazy bohů. Obětujte tedy svým bohům osla, aby byla u vás jejich ochrana. Tuto obět káže učiniti nejvyšší bůh Jupiter i Mars sám a jeho sestra Bellona, též Cereřin zet.“

75 I byl zatím vyhledán ubohý oslíček, zabít, a jak byl rozkaz, rozsekán na sto tisíc kousků a od veškerého vojska za okamžik sněden. Když se takto posílili oslím masem – věc zázraku podobná –, mohl člověk spatřit šiky veselé a muže, kteří byli hotovi k smrti jako lesní vepři; a jako po deštovém mraku bývá slunce jasnější a oku příjemnější, tak po veliké skleslosti bylo ono vojsko čilejší a k boji odvážnější.

80 12. Zatím se jejich kníže Neklan, bázlivější než zajíc a na útěku rychlejší než Parth, strachoval nastávající bitvy, a stavě se nemocným, ukryl se na řečeném hradě. Co měly učiniti údy bez hlavy nebo válečníci v boji bez vůdce? Žil toho času jeden muž, vynikající sličným tělem, podle věku i jména Tyr. Byl po knížeti druhý mocí, a když i tisíc nepřátel naň dotíralo v boji, nikoho se nebál, před nikým
85 neustupoval. Toho povolal kníže tajně k sobě a nařídil mu, aby oblékl jeho zbroj, a rozkázal mu s vědomím jen několika dvořanů, aby vsedl na knížecího koně a místo něho jel před bojovníky na bojiště, jež bylo nevelmi, jen asi na dva hony vzdáleno od hradu. Přišli na pole od obojího vojska smluvené, ale Čechové dříve obsadili pahorek čnějící uprostřed pole, s něhož mohli dříve viděti, jak nepřátelé přicházejí,
90 a odkud ten, jehož pokládali za knížete, Tyr, stoje na vyvýšeném místě, mohl promluvit k bojovníkům: „Kdyby bylo v moci vůdce dodati statečnosti vojákům slovy, zdržel bych vás mnohonásobnými oklikami v řeči; ale protože nepřítel stojí před očima a jen málo času zbývá na povzbuzování,

dopřejte, abych vás směl, byť skromnými, podnítit slovy.

95 Všichni mají ve válce stejnou odhodlanost k boji, ale nestejný cíl vítězství. Oni bojují za slávu nemnohých, my zápasíme za vlast, za svobodu lidu i svou a za poslední spásu; oni, aby pobrali cizí majetek, my, abychom ochránili své drahé dítky a milé manželky. Silni buďtež a veďte si zmužile! Neboť své bohy, kteří dosud byli proti vám popuzeni, usmířili jste oběťmi, jakých si na usmíření přáli.
100 Proto strachem z nich se nestrachujte, protože ti, jejichž duchu strach překáží v boji, ocítají se v největším nebezpečství; odvaha však je tolik co zeď, odvážným i bohové sami pomáhají. Věřte mi, za oním táborem leží vaše spása a sláva. Ale i kdybyste chtěli nepříteli ukázati záda, smrti přece nemůžete ujíti. A kdyby to byla jenom smrt! Půjde o horší věci než smrt: oni znásilní vaše manželky před
105 vašimi očima, v klínech jim nemluvnata mečem pobijí a ke kojení jim dají štěňata, poněvadž pro přemožené jest jedinou ctností nic neodpíratí vítězům.“

Mezitím lucký kníže, velký ukrutník v srdci, přišel s druhé strany s lidem velmi pyšným, jemuž i podnes od zlého ducha je vrozena pýcha. Když spatřil, že se nepřátelé nehýbou s místa, kázal svým, aby chvilenu tam postáli, a jako by
110 měl lítost nad osudem nepřátel, těmito slovy podněcoval myslí svých vojáků:

„Ubohé duše bázlivců, nadarmo se chytají kopců ti, jimž scházejí síly a válečné umění; neprospěje kopec, je-li mužnost mdlá. Vidíte: neodvažují se utkati s vámi na rovině, ba, nemýlím-li se, již se strojí na útěk. Ale vy, dříve než prchnou, vrhněte se na ně náhlým útokem a dokažte svým obvyklým způsobem, aby byli pod
115 vašima nohama rozdrceni jako bídná sláma. Šetřte svých statných kopí, abyste jich neposkvrnili krví zbabělců, a raději pusťte ptactvo, jež s sebou nesete, abyste těmi sokoly postrašili šiky bojácné jako holuby“. Jakmile se to stalo, objevila se taková houšť rozličných ptáků, že se pod jejich křídly zatmívalo nebe jako pod dešťovým mrakem nebo v čas černé bouřky.

120 Když to viděl neohrožený Tyr, přerušil začatou řeč a pravil k svým: „Stane-li se snad, že zemru v boji, pochovejte mne na tomto vršku a vystavějte mohyly, která bude na věky po mně pojmenována.“ (Ta slove odtud až podnes rovem udatného bojovníka Tyra.) A jako se řítí obrovský balvan skalní, bleskem byv sražen, s vrcholu vysoké hory po srázu, strhuje s sebou všechny překážky, právě
125 tak statečný Tyr, ihned vyskočiv, vrhl se do nejhustějších klínů nepřátel. A jako by někdo v zahradě podtínal srpem slabé makovice, tak on sekal mečem hlavy v cestě stojících nepřátel, až pln jsa šípů jako ježek, padl uprostřed seče na velikou hromadu mrtvých.

Neví se, od koho který neb jakou zahynul ranou,

130 jen to víme, že Čechové dobyli vítězství a Lučané všichni byli pobiti až do jednoho, totiž kromě toho, jemuž macecha dala výstrahu, dříve nežli šel do bitvy. Ten, splniv příkaz macešin, zachránil se kvapným útekem, a když přišel domů, hle, oplakávali tam jeho manželku jakoby zemřelou. Když její muž odkryl jí obličej, aby se na ni podíval – zní to jako pohádka – bylo viděti, že mrtvola měla ránu
135 v prsu a uši utáty. Tu si vzpomněl, co se stalo v bitvě, vyňal uši se zakrvácenými náušnicemi z tobolky a poznal, že v bitvě v podobě svého protivníka zabil svou ženu.

2 *Arnulf* německý král a římský císař koncem 9. století – 9 *Hutná* snad potok Svině, tečoucí od Milžan k Stankovicům v okolí Žatce – 10 *Uzka* asi potok Chomutovka; *Březnice* asi Blšanský potok – 23 *Medvězí* snad hora Lhotka nebo Lipská hora na Litoměřicku; *Přípek* zaniklé jméno některého vrchu na Litoměřicku – 26-27 *povyšilo se a povzneslo srdce knížete* 1 Mach. 1,4 – 29 *před pádem bývá pozdvižení srdce* Přisl. 16,18 – 33 *má býti... mečem pokutován* podle Monacha Sangall. II, 12 – 40 *Mars* v římské mythologii bůh války – 41 *Bellona* římská bohyně války – 43 *Zdvihněte praporce* Iz. 13,2, Jerem. 50,2 – 44 *kdož hotovi jsou, vždy uškodil odklad* Lucanus, Pharsalia I, 281 – 45 *zní ryk až k nebesům* podle Vergilia, Aeneis II, 313 a 338 – 64 *jedinou podlehlých spásou již v žádnou nedoufat spásu* Vergilius, Aeneis II, 354 – 70 *jsouc plna věštího ducha* 1 Král. 28,7 – 73 *Jupiter* v římské mythologii nejvyšší z bohů, vládce nebes – 74 *Cereřin zet* míní se Pluto, podle římské mythologie manžel Proserpiny, dcery bohyně Cerery, bůh podsvětí a vládce zemřelých – 80-81 *na útěku rychlejší než Parth* Horatius, Carmina II, 13,17; srov. též Horatius, Epistulae II, 1, 112 a Vergilius, Georgica III, 31; *Parthové* starověký íránský kmen, proslulý rychlou jízdou na koni – 91-92 *Kdyby bylo v moci vůdce dodatí statečnosti vojákům slovy* Sallustius, Catilina 58,1 – 96-97 *my zápasíme za vlast, za svobodu lidu i svou a za poslední spásu* Sallustius, Catilina 58,11 – 98 *Silni buďtež a veďte si zmužile* 3 Král. 2,2 – 100 *Proto strachem z nich se nestrachujte*

1 Petr. 3,14; ti, jejichž duchu strach překáží v boji Sallustius, Catilina 58,2 – 101 odvaža však je tolik co zeď Sallustius, Catilina 58,17 – 104 oni znásilní vaše manželky podle Iz. 13,16 – 125 vrhl se do nejhustějších klínů nepřátel Sallustius, Catilina 60,7 – 126 jako by někdo v zahradě podtínal srpem slabé makovice Livius I, 54,6

(ZÁHUBA RODU VRŠOVČŮ)

23. Sotva vešli do hradu Vraclavě, Svatopluk nazítrí časně ráno svolal všechny velmože do shromáždění. A když se dohromady sešli, jako lev vypuštěný z klece na zápasíště stojí, řve a se zježenou hřívou čeká na žrádlo, tak Svatopluk, vstoupiv do jizby, usedl si uprostřed na laviče u kamen, jsa více rozpálen než kamna
5 sedmkrát rozpálená, a ohlédnuv se po všech, upřel divoké oči na Mutinu a hněvivá otevřel ústa k této řeči:

„Všem nám odporný rode a bohům protivné plémě,

ničemní synové Vršovici, našeho rodu domácí nepřátelé! Zdaž mi kdy vypadne z paměti, co jste se hráli s mým pradědem Jaromírem na vrchu Velizi sobě arci
10 pro kratochvíli, nám však na věčnou pohanu? Což zapomenu, že jste lstivým úkladem zabil mého bratrance Břetislava, tu vynikající hvězdu v celém kruhu knížat, ty i tvůj příbuzný Božej? Čím však se provinil můj bratranec Bořivoj, jenž panoval pod vaší mocí a ve všem vás jako vlastní koupenny otrok poslouchal? Ale pro pýchu vám vrozenou jste nesnesli knížete skromného a co jste se mne napopouzeli obvyklými úskoky, až jsem povolil vašim nešlechetným radám, a hřeše proti svému bratraci Bořivojovi, velmi jsem zhřešil, že jsem ho stolce zbavil! A to jest
15

jediné, co mě tak bolí a na věky boleti bude.

Slyšte opět ještě a opět, moji velmoži, co spáchal syn nepravosti a hlava veškeré bezbožnosti, tenhle Mutina, jež jsem já nedávno, když jsem s vámi táhl do boje,
20 jako druhého po sobě zůstavil za nejvyššího správce naší země. To dobrotisko, dělajíc, jako by šlo na lov, neostýchalo se v noci zajít do Polska na Sviní hrad, aby se uradilo se svým strýcem Nemojem, jak by mne se stolce svrhlo.“

Zaznělo zmatené reptání a svým souhlasem rozpálili ducha knížete, hněvem hořícího, aby se ještě více rozhořel. Vtom dal kníže po straně pokyn přítomnému
25 katu, jenž byl do jeho záměru zasvěcen, a vyšel ven. Ten se hned vrhl na Mutinu, jenž nic takového netušil. Jak podivuhodná byla trpělivost toho kmeta! Při dvou ranách seděl bez pohnutí, a při třetí, když se pokusil vstáti, byl zabit. V touž hodinu a v téže jizbě byli jati Vnislav, Domaša a dva synové Mutinovi. A jediný Neuša, jenž byl z jiného rodu, ale dobrým přítelem Mutinovým, vida, co se děje,
30 prchl, a byl by unikl, prchaje již venku před hradem skrze houští, kdyby ho nebyla prozradila červená sukně: byl ihned chycen a zraku i mužství zbaven. A jako se často děje, že když vpadne krvelačný vlk do ovčince, zuřf, vraždí a neukojí svůj vztek ani neustane od vraždění dřive, dokud nezadáví všechny ovce, tak Svatopluk,

zkrvavený vraždou jednoho člověka, vzplál hněvem a rozkázal, aby byl celý ten
35 rod bez rozdílu věku a beze všeho odkladu povražděn, a před zástupem přítomných
kmetů řekl: „Kdo se nehrozí vyplniti můj rozkaz, tomu bude dána těžká hrouda
zlata. Kdo však zabije Božeje a jeho syna, dostane stokrát tolik a bude vládnouti
jejich dědictvím.“

Tak rychle nevyletí ani větrové, když jejich král Aiolos bodcem prorazí boky
40 hory, pod níž jsou zavřeni, jako vskočili na koně velmoži Vacula, Heřman, Krása
i přemnozí jiní a letěli překotným během, aby dovršili osud Božeje a jeho syna;
ostatní se rozběhli po zemi a pátrali, jak by celý ten rod se světa sprovodili.

24. Zatím co usedal Božej ve vsi Libici, neznalý, žel, svého osudu, se synem
a manželkou právě k obědu, přistoupil k němu chlapec, řka: „Hle, pane, běží sem
45 mnoho lidí v nepořádku úprkem přes pole.“ Ale on pravil: „Přicházejí z vojny,
ať k nám přijdou s požeňnáním božím.“ Co ještě to říkal, hle, divoký Krása otevře
dveře, a zablesknuv vytašeným mečem, zvolá: „Pryč s tebou, zlosyne, pryč, ty
protivný, jenž jsi mého příbuzného Tomáše zabil bez příčiny v čas postní.“ I vstav
syn Božejův Bořut, vece: „Co činíte, bratři? Je-li nařizeno, abychom byli zajati,
50 můžeme býti zajati bez zbraní a bez hluku“ a vtom již měl, aniž co tušil, vražen
meč do břicha až po jilec. A v té chvíli i zbrocený ještě krví synovou meč byl do
hrdla otcova vražen.

A ti zbojníci, jako dobyvatelé hradů, rozebrali si nesmírné poklady, a jak
praví Kato,

55 *nazmar zakrátko přišlo, co získáno za dlouhou dobu.*

Neboť z takového bohatství nezbylo ani kouska látky, aby jí byla pokryta jejich
těla, nýbrž bez rakve a bez pohřbu byli – dne 27. října – Božej a syn jeho Bořut
jako hovada hozeni nazí do jámy.

Nemohl jsem se dovědět, kolik hlav z toho rodu bylo vydáno na smrt, protože
60 nebyli zabiti ani jednoho dne, ani na jednom místě. Neboť jedni byli vedeni na
tržiště a jako hloupá hovada skoleni, jiní byli na hoře Petříně sťati, mnoho jich
bylo povražděno v domech nebo na ulicích. Ale co mám říci o smrti synů Mutino-
vých, jejichž smrt byla snad nad každou jinou smrt ukrutnější? Byli to hodní ho-
šáci, v tváři sliční, na pohled líbezní, jakých by ani bystrý umělec v bílé slonovině
65 ani malíř na stěně nedovedl vypodobiti. Neboť jsme je viděli, jak byli žalostivě
vlečeni na tržiště, a slyšeli, jak častokrát volali: „Máti má, máti má!“ až je oba
krvavý kat, jako prasátka je drže v podpaží, podřezal nožem.

Rázem se rozprchnou všichni a do svých bijí se prsou,

aby neviděli kata při tak ukrutném činu.

70 Ostatní však, kteří z toho rodu zůstali na živu, skryli se, prchnuvše jedni
do Polska, jiní do Uher. O rozvrácení jich a rozplášení bychom sice měli hojnou
látku k psaní, avšak aby se nezdálo, jako bychom žalozpěvem ukončili tragedii,
vratme se, odkud jsme se maličko odchýlili, ke kronice.

1 *Vraclav* pův. Vratislav, hrad u Vysokého Mýta; *Svatopluk* český kníže (1107-1109), syn Oty Olomouckého-2-3 jako *lev vypuštěný z klece na zápasiště* Rhetorica ad Herennium IV, 39, 51; srov. též Ž. 21, 14-5 *Mutina* (a dále *Nemoj, Božej, Bořislav* a další) příslušníci rodu Vršovců-5-6 *hněvivá otevřel ústa k této řeči* Ovidius, *Metamorfosy* I, 181-8 *našeho rodu domácí nepřátelé* Boethius, *De consolatione philosophiae* III, 5-9 *co jste sehráli s mým pradědem Jaromírem* týká se potupení knížete Jaromíra Vršovci, o němž Kosmas vypráví v 34. kap. I. knihy-11 *zabili mého bratrance Břetislava* o vražděném přepadení knížete Břetislava vypráví Kosmas v 13. kap. III. knihy-16 *velmi jsem zhřešil* 2 Král. 24, 10-21 *do Polska na Svini hrad* na Świnigród u Bolkova v Polském Slezsku-37 *dostane stokrát tolik* Mat. 19, 29-39 *Aiolos* v řecké mythologii král větrů; *bodcem prorazí boky hory* Vergilius, *Aeneis* I, 81-51-52 *meč byl do hrda otcova vražen* podle Vergilia, *Aeneis* X, 907-54 *jak praví Kato* Catonis disticha II, 17; *Kato Dionysius Cato*, jemuž středověk neprávem připisoval sbírku mravoučných latinských dvojverší, pocházející asi z 3. stol. n. l.-61-62 *mnoho jich bylo povražděno v domech nebo na ulicích* podle 1 Mach. 2, 9-68 *do svých bijí se prsou* podle Vergilia, *Aeneis* XII, 155-73 *vraťme se, odkud jsme se maličko odchytili* Cicero, *De natura deorum* III, 60; srov. též Cicero, *In Verrem* II, 4, 35

(ÚVOD K NEDOKONČENÉ IV. KNIZE)

59. Pamatuji se, jak jsem řekl v úvodu první knihy, že tato kronika byla vydána za časů knížete Vladislava a biskupa Heřmana. Ti byli již z tohoto slzavého údolí osudem přeneseni v kraj bohdá blaženosti, ale dějinné látky zbývá ještě hojnost. A proto

5 *sličná rádkyně má, dej nyní, Muso, mi radu,*

mám-li tu zarazit kotvu u břehu, či ač dosud burácejí větry, mám rozestříti plachty k plavbě na širé moře. Vždyť ty, jež nikdy nestárneš, neustáváš mne, starce, pokoušet k jinošským studiím, ač dobře víš, že ve mně jako v každém starci jest dětinská mysl a slabý duch. Kéž by mně, již osmdesátiletému, Bůh vrátit chtěl
10 ta minulá léta, v nichž sis dosti nahrála se mnou kdysi v Lutychu pod mistrem Frankem na trávnicích a lukách gramatiky i dialektiky! Ty, nadmíru líbezná jinochům a milá, vždy cudná, ale nikdy nezestárlá, proč na mne, starce, znova dorážíš? Proč otupělou mysl podněcuješ? Již mi letitý věk shýbá záda, již mi svaštělá kůže hyzdí obličej, již prsa dýchají jako utahaný kuň, již drsný hlas sípe jako husa
15 a chorobné stáří oslabuje mé smysly. Věřu více mne těší měkký chléb a topinka než tvá sofismata, jež jsme kdysi, měkce lehajíce pod vaší peřinkou, sladce ssávali z tvého něžného prsu. Ó sofistiko trkavá, sylogistikům sama sebou žádoucí, nám však již dosti ze zkušenosti známá, nechej starců, hoň se za jinochy sobě podobnými, bystře nadanými a v uměních všeho umění důvtipnými, kteří nakrmivše se
20 nedávno při velikém stole paní filosofie rozkošnými jídly a vyčerpavše poklady celých Frank, vracejí se jako noví filosofové!

Na takové učence čeká slovnatá ctnost knížete Soběslava, na učence, kteří by dovedli podivuhodné jeho skutky zlatým rydlem podivuhodně ozlatiti. Těmto i já stařec vše, co neobratně blábolím, odevzdávám s prosbou, aby to bezvadně

25 vypilovali. S dovolením jejich a všech toto čtoucích budiž mi dovoleno z mnohých

tohoto knížete činů se něčeho dotknouti písmem.

A kdo mě starce haníš, když sám jsi moudrý, poklad své učenosti vynes na světlo a tento můj neumělý spis pokládej za pouhou látku.

2 Heřman pražský biskup Heřman (1099/1100-1122); *z tohoto slzavého údolí* Ž. 83,7 – 9-10 *Kéž by mně... Bůh vrátit chtěl ta minulá léta* Vergilius, Aeneis VIII, 560 – 10 *v Lutychu pod mistrem Frankem* Kosmas studoval gramatiku a dialektiku ve škole sv. Lamberta v nizozemském městě Lutychu; jedním z jeho učitelů byl magister Franco, vynikající matematik – 13 *Již mi letitý věk shýbá záda* podle Řím. 11,10 – 16 *sofismata* zdánlivě správné důkazy, závěry záměrně vymyšlené tak, aby oklamaly; při středověkém vyučování logice se jich hojně užívalo k školskému výcviku v obratné argumentaci – 17 *sofistiko trková, sylogistikům sama sebou žádoucí* ... sofistika je v logice odvozování vědomě nesprávných důkazů, nazvané podle sofistů, starořeckých učitelů moudrosti a řečnictví, kteří tuto metodu propracovali teoreticky i prakticky; *sylogistik* kdo se zabývá sylogistikou, t. j. naukou o správném odvozování sylogismů (závěrů nutně vyplývajících nejméně ze dvou soudů předem daných, premis), která byla důležitým úsekem středověké logiky. O sofistech i sofistice mluví Kosmas, jak je patrné z celkového rázu místa, žertem a s lehkou ironií – 20-21 *vyčerpavše poklady celých Frank* míní se duchovní poklady, vzdělání; Lutych byl za Kosmy jedním z kulturních středisk franské říše – 22 *knížete Soběslava* Soběslav I. (1125-1140) – 24 *bezvadně* (v orig. *ad unguem*) narážkou na Horatia, *Ars poetica*, 294 – 27 *poklad své učenosti* Kolos. 2,3

POKRAČOVATELÉ KOSMOVI

MNICH SÁZAVSKÝ

Kosmova kronika byla později rozličně věcně doplňována; jedny z doplňků pocházejí od t. zv. Mnicha sázavského z třetí čtvrti 12. století. Nejdůležitější z nich je vyprávění o založení kláštera na Sázavě, jež Kosmas, patrně pro svůj odpor k slovanské liturgii, pominul mlčením. Mnich sázavský tu v podstatě přepisuje starší, patrně v prvních desetiletích 12. století sepsanou *legendu o sv. Prokopovi*, která byla asi v 2. polovině 12. století pojata do ztracené kroniky o původu Sázavského kláštera. Protože o sv. Prokopu není jiných bezpečných historických zpráv, zařadili jsme sem jako ukázkou tuto legendu. Vzděláním a rozhledem nevyrovná se náš mnich Kosmovi. Jeho slohovou úroveň není snadno posoudit, dokud není přesně znám text legendy svatoprokopské, kterou zpracovával; je však patrné, že se jeho slohový ideál značně lišil od Kosmova, zejména je mu cizí záliba v rýmované próze.

(POČÁTKY KLÁŠTERA SÁZAVSKÉHO)

Za času knížete Oldřicha, muže, jenž velmi ctil službu Bohu, žil poustevník jménem Prokop, rodem Čech ze vsi Chotouně, v slovanském písmě, jež bylo kdysi vynalezeno a kanonicky zavedeno od nejsvětějšího biskupa Kyrila, velmi vzdělaný; světský kněz výtečný, pilně dbalý tajemství počestného života a čistoty, později ozbrojený šatem mnišského slibu, trávil neohroženě život, samotěn s Bohem samotným, maje záruku ve víře. Neboť hoře žárem celého ducha svého pro lásku k Je-